

**САЯСИ ҚУҒЫН-СҮРГІН ҚҰРБАНДАРЫ МЕН ЗАРДАП  
ШЕККЕНДЕР БОЙЫНША ТАРИХИ ДЕРЕКТЕРДІ ЖИНАҚТАП,  
ЖҮЙЕЛЕЙТІН «Е-MEMORY» ЦИФРЛЫҚ ДЕРЕКҚОРЫ**

**Байырша Әсет<sup>1</sup>**

<sup>1</sup>e-memory сайт әкімшісі, магистр, Қазақстан, Астана қ.  
<https://orcid.org/0009-0007-1854-0637>, E-mail: [baiyrsha@gmail.com](mailto:baiyrsha@gmail.com)

**Аннотация.** Бұл мақалада «е-memoгу» интернет-порталының құрылуы, мақсаты және оны Қазақстандағы саяси қуғын-сүргін құрбандарының бірыңғай дерекқоры ретінде дамыту үдерісі қарастырылады. Портал Мемлекет басшысының 2020 жылғы №456 Жарлығы негізінде құрылған Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі Мемлекеттік комиссияның тапсырмасымен әзірленді.

Жобаның басты міндеті – Қазақстандағы саяси қуғын-сүргін құрбандары туралы тарихи деректерді бір порталға жинау, Комиссия жұмысының ғылыми-ақпараттық сүйемелдеуін қамтамасыз етуге және қоғам, зерттеушілер мен мемлекеттік институттар арасындағы ашық өзара әрекет алаңын қалыптастыруға бағытталған ашық, қолжетімді цифрлық платформа қалыптастыру.

«е-memoгу» интернет-порталының мақсаттары, құрылымы, негізгі бөлімдері, ақпарат көздерінің құрамы, дерекқорды қалыптастыру, деректерді тұрақты толықтыру, функционалдық мүмкіндіктері талданады. «е-memoгу» цифрлық платформасының тарихи жадыны жаңғырту ісіндегі рөлі мен қоғам үшін маңызы талданады. Сонымен бірге 1920–1950 жылдардағы саяси репрессиялар тарихын заманауи цифрлық әдістер арқылы зерделеудің мүмкіндіктері сипатталады.

Мақалада дерекқорды толықтырудың үздіксіз жүріп отыратыны көрсетіледі. Автор сонымен бірге порталдың болашақтағы даму бағыттарын - ақпараттық интеграцияны кеңейту, халықаралық тәжірибені пайдалану, жасанды интеллект технологияларын қолдану арқылы платформаның ұзақ мерзімді даму перспективасы көрсетіледі.

«е-memoгу» жобасы Қазақстан қоғамында тарихи әділеттілікті қалпына келтіру, саяси қуғын-сүргін құрбандарының есімдерін қалпына келтіру және ұлттық тарихи жадыны сақтау ісіне маңызды үлес қосатын цифрлық алаң ретінде бағаланады және стратегиялық маңызын көрсетеді.

**Кілт сөздер:** саяси қуғын-сүргін, құрбандар, тарихи әділеттілік, ақтау, e-memory сайт.

# **«Е-MEMORY» - СИСТЕМАТИЗИРОВАННАЯ ЦИФРОВАЯ БАЗА ИСТОРИЧЕСКИХ ДАННЫХ О ЖЕРТВАХ И ПОСТРАДАВШИХ ОТ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕПРЕССИЙ**

**Байырша Асет<sup>1</sup>**

<sup>1</sup>администратор сайта e-memory, магистр, Республика Казахстан, г. Астана,  
<https://orcid.org/0009-0007-1854-0637>, E-mail: [baiyrsha@gmail.com](mailto:baiyrsha@gmail.com)

**Аннотация.** В данной статье рассматриваются создание, назначение и развитие интернет-портала «e-memory» как единой базы данных жертв политических репрессий в Казахстане. Портал разработан по заказу Государственной комиссии по полной компенсации жертвам политических репрессий, созданной на основании Указа Главы Государства № 456 от 2020 года.

Основная цель проекта – сбор исторических данных о жертвах политических репрессий в Казахстане на едином портале, создание открытой, доступной цифровой платформы, направленной на научно-информационную поддержку работы Комиссии, а также создание открытой платформы для взаимодействия общества, исследователей и государственных учреждений.

Анализируются цели, структура, основные разделы, состав источников информации, формирование базы данных, регулярное пополнение данных и функциональные возможности интернет-портала «e-memory». Анализируется роль цифровой платформы «e-memory» в возрождении исторической памяти и ее значение для общества. Одновременно описываются возможности изучения истории политических репрессий 1920-1950-х годов с использованием современных цифровых методов.

В статье показано, что база данных постоянно пополняется. Автор также указывает на будущие направления развития портала – расширение интеграции информации, использование международного опыта и долгосрочные перспективы развития платформы с использованием технологий искусственного интеллекта.

Проект «e-memory» оценивается как цифровая платформа, вносящая значительный вклад в восстановление исторической справедливости в казахстанском обществе, восстановление имен жертв политических репрессий и сохранение национальной исторической памяти, а также демонстрирует его стратегическое значение.

**Ключевые слова:** политические репрессии, жертвы, историческая справедливость, оправдание, сайт e-memory.

**IRSTI 03.20.00**

**"E-MEMORY" - A SYSTEMATIZED DIGITAL DATABASE OF  
HISTORICAL DATA ON VICTIMS AND VICTIMS OF POLITICAL  
REPRESSION**

## Asset Bayyrsha<sup>1</sup>

<sup>1</sup>e-memory site administrator, master, Republic of Kazakhstan, Astana, <https://orcid.org/0009-0007-1854-0637>, E-mail: [baiyrsha@gmail.com](mailto:baiyrsha@gmail.com)

**Abstract.** This article examines the creation, purpose and development of the internet portal «e-memory» as a single database of victims of political repression in Kazakhstan. The portal was developed by order of the State Commission for the Full Compensation of Victims of Political Repression, established on the basis of the Decree of the Head of State No. 456 of 2020.

The main objective of the project is to collect historical data on victims of political repression in Kazakhstan on a single portal, to create an open, accessible digital platform aimed at providing scientific and informational support for the work of the Commission and to create an open platform for interaction between society, researchers and state institutions.

The goals, structure, main sections, composition of information sources, database formation, regular data replenishment, and functional capabilities of the internet portal «e-memory» are analyzed. The role of the e-memory digital platform in the revival of historical memory and its significance for society are analyzed. At the same time, the possibilities of studying the history of political repressions in the 1920s–1950s using modern digital methods are described.

The article shows that the database is constantly being supplemented. The author also indicates the future development directions of the portal - expanding information integration, using international experience, and the long-term development prospects of the platform through the use of artificial intelligence technologies.

The “e-memory” project is assessed as a digital platform that makes a significant contribution to the restoration of historical justice in Kazakh society, the restoration of the names of victims of political repression, and the preservation of national historical memory, and demonstrates its strategic importance.

**Keywords:** political repression, victims, historical justice, vindication, e-memory website.

**Кіріспе.** Қазақстан тарихындағы ең күрделі, ауыр да қайғылы кезеңдердің бірі – 1920-1950 жылдардағы саяси қуғын-сүргін кезеңі. Бұл кезең ұлттық элитаның, қоғам қайраткерлерінің, қарапайым азаматтардың тағдырына орасан зор ықпал етіп, мыңдаған отбасылардың өмірін қасіретке айналдырды.

Қазіргі таңда саяси қуғын-сүргін кезеңіне қатысты тарихи деректерді сақтау мен зерттеуде бірқатар түйткілді мәселелер бар. Ең алдымен, архивтерде жүз жылға жуық сақталып келген қағаз құжаттардың табиғи тозуы, физикалық бүлінуі, шіруі және оқылу мүмкіндігінің төмендеуі өткір проблемаға айналды. Бұл құжаттар – репрессия жылдарындағы нақты фактілерді, тергеу материалдарын, жеке істерді және ресми шешімдерді дәлелдейтін бірегей дереккөздер болып табылады. Сондықтан олардың зақымдануы Архив қоры

үшін ғана емес, тарихи әділеттілікті қалпына келтіру ісі үшін де елеулі қатер төндіреді.

Сонымен бірге, саяси қуғын-сүргін құрбандарының едәуір бөлігі әлі күнге дейін толық ақталмағаны – мемлекеттік саясат пен ғылыми-зерттеу саласының алдында тұрған маңызды міндеттердің бірі. Көптеген істер бойынша құқықтық баға берілмеген, тарихи шындық толық ашылмаған, ал кей азаматтардың жазықсыз жазаға тартылғаны ресми түрде мойындалмаған күйде қалып отыр. Бұл мәселе архивтік деректердің шашыраңқылығымен, құжаттардың қиын қолжетімділігімен және бұрынғы ведомстволық, тарихи қалыптасқан және де басқа шектеулермен де байланысты.

Осы қажеттілік аясында Қазақстан Республикасы Президенті Қ.Қ. Тоқаевтың 2020 жылғы 24 қарашадағы №456 Жарлығымен Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі Мемлекеттік комиссия құрылды. Комиссияның басты міндеті – саяси қуғын-сүргінге құрбандары мен зардап шеккендерді кешенді зерттеу, олардың құқықтық және саяси ақталуын қамтамасыз ету, сондай-ақ тарихи әділеттілікті қалпына келтірудің институционалдық негізін қалыптастыру болды.

2021 жылғы сәуір айында Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі Мемлекеттік комиссия мен Қазақстан Республикасының Мемлекеттік хатшысының тапсырмаларына сәйкес, саяси қуғын-сүргін құрбандарының бірыңғай республикалық дерекқорын әзірлеу, сондай-ақ Комиссия жұмысының нәтижелерін ақпараттық тұрғыдан ашық әрі жалпы жұртшылыққа қолжетімді форматта ұсынуды қамтамасыз ететін арнайы интернет-портал құру міндеті қойылды. Бұл тапсырма Комиссия қызметінің тиімділігін арттыру, зерттеу материалдарын орталықтандыру және қоғаммен өзара әрекеттесу тетіктерін күшейту мақсатында бекітілді.

Осы тапсырмаларды орындау шеңберінде Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты Мемлекеттік комиссияның жобалық офисімен бірлесе отырып «е-memo» интернет-порталын әзірледі.

Порталдың мақсаты – саяси қуғын-сүргін тақырыбына қатысты архивтік деректерді жинау, жүйелеу және ғылыми айналымға енгізу ғана емес, сонымен қатар қоғам мен мемлекеттің тарихи жады саласындағы өзара әрекеттесуін жаңа деңгейге шығару болды.

**Саяси қуғын-сүргін құрбандарын санаттау және анықтау бойынша Мемлекеттік комиссияның атқарған жұмысы (порталдың қалыптасу алғышарттары).** 2023 жылы Мемлекеттік комиссияның республикалық жұмыс топтары мен өңірлік комиссиялар мүшелерінің қатысуымен саяси қуғын-сүргін құрбандарының жекелеген санаттары бойынша тереңдетілген ғылыми-зерттеу жұмыстары жүргізілді. Бұл жұмыстар аясында бұрын зерттелмеген немесе толық ашылмаған архивтік материалдар, соның ішінде аудандық деңгейдегі архив қорлары жан-жақты зерделенді, репрессиялық саясаттың жаңа тетіктері айқындалды.

Зерттеу нәтижесінде мәжбүрлі отырықшыландыру (оседание) саяси қуғын-сүргіннің түрі ретінде танылып, оның салдарынан аштық пен індеттерден қаза

тапқан, сотсыз және тергеусіз атылған адамдар жапа шеккендер санатына енгізілді. Сонымен қатар бір адамның бір мезгілде бірнеше репрессиялық шараға ұшырауы мүмкін екендігі ескерілді. Осы кешенді тәсіл негізінде Қазақстан аумағында саяси қуғын-сүргінге ұшырағандар мен зардап шеккендердің жалпы саны 5 миллионнан астам адам екендігі анықталды. Бұл сан өте үлкен көрінгендіктен, төменде санаттар бойынша көрсетілген. Қазіргі таңда «e-memory» интернет-порталына 120 мыңдай саяси-қуғын сүргеннен жапа шеккен адам енгізілді, бұл тек қана Мемлекеттік комиссия ғалымдары мен сарапшылары анықтаған санның тек 2,4% ғана.

Байлар, кулактар, орташалар және шаруа қожалықтары санаты бойынша Мемлекеттік комиссияның ғалымдары мен сарапшылары, сондай-ақ өңірлік комиссиялар 801 752 адамның тәркілеу мен оған байланысты қуғын-сүргін салдарынан зардап шеккенін анықтады. Аталған санаттағы азаматтардың едәуір бөлігі осы уақытқа дейін толық ақталмаған. Соның «e-memory» интернет-порталына енгізілгені 7298 адам немесе 1% ғана.

Мәжбүрлі ұжымдастыру, астық дайындау және ауыл шаруашылығына қатысты өзге де зорлықшыл науқандар нәтижесінде зардап шеккен шаруалар санаты бойынша Мемлекеттік комиссия ғалымдары мен сарапшылары шамамен 1,9 миллион адамды саяси қуғын-сүргін құрбандары мен жапа шеккендер ретінде айқындады. Порталға енгізілгені тек 179 адам. Бұл санат бойынша порталға енгізу бойынша көптеген жұмыс барын көрсетеді.

1920–1930 жылдар аралығындағы халық көтерілістері мен наразылық қозғалыстары санаты бойынша жүргізілген ғылыми зерттеулер нәтижесінде Қазақстан аумағында 800-ден астам халықтық көтеріліс пен наразылық әрекеттері тіркелгені анықталды. Мемлекеттік комиссия ғалымдары мен сарапшыларының деректеріне сәйкес, осы қозғалыстарға қатысқан 300 мыңға жуық адам саяси қуғын-сүргінге ұшыраған. Атап айтқанда, 1920-жылдардың басында орын алған шамамен 400 көтеріліс пен халықтық қарсылық акцияларына 60 мыңға жуық адам қатысқан. Сол кезеңде Мемлекеттік және өңірлік комиссиялардың деректері бойынша қылмыстық жауапкершілікке тартылғандар саны 1 018 адамды, ал сотсыз және тергеусіз атылғандар саны 10 мың адамды құраған. Қарулы түрде басып-жаншу барысында сот және соттан тыс органдардың шешімдерімен атылғандар, жер аударылғандар және олардың отбасы мүшелерін қоса алғанда, жалпы зардап шеккендер саны 150 мыңнан астам адамға жеткен. 1928–1933 жылдар аралығында орын алған халық көтерілістері мен наразылық қозғалыстары саны 519-ға жетіп, оларға 127 мыңнан астам адам қатысқан. Ғалымдар мен сарапшылардың есептеулері бойынша, осы кезеңде 20 302 адам сотсыз және тергеусіз өлтірілген немесе атылған, ал репрессияға ұшыраған көтерілісшілердің отбасы мүшелерінің (толық емес дерек бойынша) саны 33 822 адамды құраған. «e-memory» интернет-порталына енгізілгені тек 1333 адам.

Қазақстандық босқындар санаты бойынша Мемлекеттік комиссия ғалымдары мен сарапшылары 2021–2023 жылдары құпиясыздандырылған архивтік материалдарды қоса алғанда, дереккөздерді талдау нәтижесінде 1,8

миллионнан астам адамның мәжбүрлі түрде босқынға айналғанын анықтады. Эмиграциялық шығындар шамамен 200 мың адамды құраған. Босқындар санаты бойынша порталға енгізілгені 2414 адам.

Саяси қуғын-сүргін жеке тұлғалармен ғана шектелмей, тұтас халықтарға да қатысты жүргізілді. 1936–1944 жылдар аралығында Қазақстанға күштеп жер аударылған халықтар мен арнайы қоныстандырылғандар санаты бойынша 1 053 525 адам депортацияланғаны анықталды. Мемлекеттік комиссияның бастамасымен қолданыстағы заңнама аясында олардың 311 мыңнан астамы, яғни шамамен 30 пайызы ғана ақталды. Порталда тек 308 адам көрсетілді, бұл бағыт бойынша да алдымызда көптеген жұмыстар күтілуде.

1930–1959 жылдар аралығында Қазақстан аумағындағы ГУЛАГ жүйесіне қарасты лагерьлер арқылы 1,2 миллионнан астам адам өткен. Оның ішінде тек Қарлагтың өзінде 1931–1959 жылдары шамамен 1 миллион тұтқын болған. Репрессияланғандар арасында кемінде 2 мың бала болғаны анықталды. Бұл санат порталға енгізу бойынша жақсы жұмыс атқарылды, базаға 100 мыңнан астам адам енгізілді.

Дәстүрлі діни өкілдер санаты бойынша Мемлекеттік комиссия ғалымдары мен сарапшылары Қазақстанда діни себептермен 150 мыңнан астам адам қуғын-сүргінге ұшырағанын анықтады. Оның ішінде 100 мыңнан астамы мұсылман дін қызметкерлері, ал 50 мыңға жуығы христиан дінінің өкілдері болған. Базада 398 адам туралы ақпарат енгізілді.

Сонымен қатар, Жобалық офис Қорғаныс министрлігі мен әскери комиссариаттар арқылы мәжбүрлі еңбек міндеткерлігін атқарған азаматтар - "еңбек армияларында", "ішкі істер халық комиссариатының жұмысшы колонналарында" болған азаматтардың тізімін қалыптастырды.

«е-memo.ru» порталында жоғарыда көрсетілген санаттармен қоса «Соғыс тұтқындары» мен «Қазақстанның азаттығы мен тәуелсіздігі жолында күрескендер» санаттары бойынша 6 мыңнан астам құрбандар туралы ақпарат енгізілді.

Мемлекеттік комиссияның жұмыс барысы барысында Комиссия материалдарына сүйене отырып, саяси қуғын-сүргіннің жоғарыда көрсетілгендерден бөлек бірқатар санаттары мен ішкі санаттары айқындалды. Аталған санаттар қазіргі қолданыстағы құқықтық актілерде әлі толық қамтылмаған. Олардың қатарына Алаш қозғалысының қатысушылары, өзге де «кеңес өкіметіне қарсы», «контрреволюциялық», «ұлтшыл» деп танылған ұйымдар мен бірлестіктердің мүшелері, қуғын-сүргін құрбаны болған балалар, интеллигенция мен жастар арасындағы наразылық топтарының, бейресми бірлестіктер мен ұйымдардың қатысушылары, елінің азаттығы үшін күрескен қаһармандар, әртүрлі формадағы қарсылық акцияларына қатысқан адамдар, сондай-ақ өзгеше ойлағаны үшін жазалау салдарынан жапа шеккендер жатады.

Тәуелсіз Қазақстанның алғашқы заңнамалық актілерінің бірі – 1993 жылғы 14 сәуірде қабылданған «Жаппай саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау туралы» Заң болды. Аталған құжат негізгі мәселелерді қамтығанымен, бүгінгі күнге дейін түрлі объективті және субъективті себептерге байланысты сол кезеңде зардап

шеккен көптеген азаматтар толық ақтала алмай отыр. Осыған байланысты Мемлекеттік комиссия белгілі ғалымдар мен сала мамандарын тарта отырып, Комиссия материалдары негізінде саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық құқықтық және саяси тұрғыдан ақтауға бағытталған бірқатар арнайы заң жобаларын әзірледі. Бұл заңнамалық бастамалар Парламентте қабылданған жағдайда, реабилитация саласындағы нормативтік-құқықтық базаға тиісті өзгерістер енгізіліп, саяси қуғын-сүргін құрбандары мен жапа шеккендердің жаңа санаттары ресми түрде қамтылатын болады.

**Нәтижелер.** Бүгінде «e-memory» жобасы - Қазақстандағы саяси қуғын-сүргін құрбандарының есімдерін қалпына келтіру ісіндегі ең ауқымды цифрлық бастамалардың бірі. Ол тек дерекқор емес, мемлекеттің тарихи жады саясатын жүзеге асыруға бағытталған ғылыми, ақпараттық және қоғамдық маңызы бар платформа ретінде танылып отыр. Порталдың қалыптасуы мен одан әрі дамуы ұлттық тарихты жаңаша зерделеуге, архивтік құжаттарды кеңінен қолжетімді етуге, сондай-ақ қоғамдағы тарихи сананы нығайтуға ықпал ететін маңызды фактор ретінде бағаланады.

«e-memory» порталы бірнеше маңызды міндеттерді атқарады:

- саяси қуғын-сүргін құрбандарына қатысты тарихи деректерді жүйелеу және өңдеу;
- зерттеушілер мен ғылыми қауымдастық үшін арнайы цифрлық ғылыми-платформа қалыптастыру;
- азаматтарға өз туыстарының тарихи тағдырына қатысты мәліметтерге ашық әрі еркін қол жеткізу мүмкіндігін қамтамасыз ету.

**Порталдың бөлімдері.** e-memory порталы үш тілде (қазақ, орыс, ағылшын) жұмыс істейді және Қазақстандағы саяси репрессия тарихын халықаралық ғылыми кеңістікке шығаратын әмбебап цифрлық платформа болып табылады. Портал құрылымы зерттеушілерге, отбасылық тарихын анықтау мақсатындағы азаматтарға, сондай-ақ білім беру және музейлік қауымдастықтарға жүйелендірілген, дәлелді және қолжетімді материалдар ұсынып, ғылыми-танымдық жұмысқа жағдай жасайды.

Қазіргі таңда e-memory порталы келесі бөлімдерден тұрады:

**1. Репрессияланғандардың деректер базасы.** Бұл бөлім КСРО дәуіріндегі саяси қуғын-сүргін құрбаны болған қазақстандықтардың бірегей цифрлық репозиторийін ұсынады. Мәліметтер базасы арнайы санаттар бойынша құрылымдалған. Қазіргі таңда базаға 120 мыңдай адам енгізілді. Жоғарыда көрстеліген ақпараттарға сәйкес, әлі де құрбандар туралы және басқа да енгізілетін ақпарат жетерлік.

**2. Жаңалықтар.** Репрессия тарихына қатысты жаңалықтар, ғылыми және қоғамдық іс-шаралар, Мемлекеттік комиссия жұмысына байланысты хабарламалар, конференциялар мен жаңа зерттеу жарияланымдары жарияланып отырады.

**3. КСРО-ның репрессивтік заңнамасы.** Бұл бөлімде репрессияларды құқықтық реттеген нормативтік актілер, заңдар, бұйрықтар мен қаулылар

жинақталған. Зерттеушілерге репрессиялық механизмдердің құқықтық табиғатын талдауға мүмкіндік береді.

**4. Қазақстандағы репрессия тарихы.** Қазақстан аумағындағы қуғын-сүргін кезеңдерін қамтитын ғылыми шолу мақалалары, аналитикалық зерттеулер және тарихи очерктер топтастырылған.

**5. Қазақстан аумағындағы ГУЛАГ лагерлерінің тарихы.** ГУЛАГ жүйесінің инфрақұрылымы, лагерьлердің қызметі, тұтқындардың тағдыры, қазіргі музейлер мен ескерткіштерге қатысты материалдар ұсынылады.

**6. Архивтік құжаттар.** Репрессия тарихын дәлелдеуге негіз болатын материалдар, істер, хаттамалар, тергеу құжаттары және басқа дереккөздер қолжетімді.

**7. Халықаралық ынтымақтастық.** Қазақстанның шетелдік архивтермен, университеттермен, ғылыми орталықтармен өзара әріптестігі, сондай-ақ адам құқықтары мен тарихи әділеттілікті қалпына келтіру саласындағы халықаралық тәжірибе қамтылған.

**8. Деректі хроника.** Фотосуреттер, бейнематериалдар, репрессия құрбандарына арналған ескерткіштер тізімі, куәгерлердің, ұрпақтарының естеліктері мен ауызша тарих материалдары ұсынылады. Бұл бөлім тарихи оқиғалардың визуалды-эмоционалдық контекстін ашады.

**9. Электронды кітапхана.** Ғылыми монографиялар, архивтік құжат жинақтары, Мемлекеттік комиссия материалдары, аналитикалық баяндамалар және тақырыптық әдебиеттер жиналған.

**10. «Ұлт Жады» республикалық ғылыми журналы.** Журналдың миссиясы - архив құжаттарын, тың деректерді зерделеу негізінде алынған зерттеу нәтижелерін ұсыну, сонымен қатар большевиктік-сталиндік билік тарапынынан жүргізілген жаппай саяси-қуғын-сүргінге қатысты зерттеушілердік сраптамалық пікірлерімен алмасу, Мемлекеттік комиссияның талдаулық материалдарын жариялау.

**11. Жоба туралы ақпарат.** Мемлекеттік комиссия, Жобалық кеңсе, Республикалық және аймақтық жұмыс топтары жөніндегі мәліметтер; құрамы, атқарылған жұмыстар, архивтік тізімдер, ҚР Мемлекеттік кеңесшісінің баяндамалары, хаттамалар және нормативтік материалдар осы бөлімде беріледі.

**12. Байланыс.** Жобалық офис пен Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының мекенжайлары, ресми электрондық пошталар және сұрау жолдауға арналған байланыс арналары көрсетілген.

**2024-2025 жылдары e-memory.kz порталыда көптеген жұмыстар атқарылды.**

Аталған жылдары e-memory.kz порталының функционалды кеңейту, контенттік материалдарды толықтыруы және техникалық инфрақұрылымын жетілдіру бойынша кешенді жұмыстар жүргізілді. Жұмыстар техникалық, ақпараттық қауіпсіздік және деректер базасын дамыту бағыттары бойынша жүзеге асырылды.

Порталдағы жаңа материалдар толықтай үш тілге (қазақ, орыс, ағылшын) аударылып, Мемлекеттік комиссия, Республикалық және аймақтық жұмыс

топтары бойынша ресми құжаттар, хаттамалар, баяндамалар, конференциялық материалдар және мақалалар енгізілді. Негізгі беттегі визуалды элементтер оңтайландырылып, слайдер орнына репрессия құрбандарының сандық көрсеткіштері категориялар бойынша ұсынылатын жаңа интерфейс әзірленді. Портал <https://e-memory.kz> мекенжайы бойынша ашық қолжетімді болып табылады. Домен атауы 2022 жылдың мамыр айында тіркелген.

2024 жылдың қараша айынан бастап 2025 жылдың желтоқсан айының соңына дейін келесідей жұмыстар атқарылды:

- **Хостинг және сервер инфрақұрылымын жаңғырту.** Порталдың өсу қарқыны мен ақпарат көлемінің артуы хостинг қуатын кеңейтуді талап етті. Алғашқы кезеңде қолданылған *Basic-1* тарифтік жоспары (1 CPU / 1 ГБ RAM / 20 ГБ) ақпараттық жүйенің талаптарына сәйкес келмей қалды. 2024 жылы сервер ресурстарын екі есе арттыру мақсатында хостинг *Basic-2* тарифіне ауыстырылды. Бұл порталдың тұрақты жұмысын, деректерді өңдеу жылдамдығын және парақтардың жүктелуін едәуір жақсартты;

- **Программалық қамтамасыз ету және платформа жаңартулары.** 2024 жылы порталдың негізгі программалау тілі PHP 7 нұсқасынан PHP 8 нұсқасына көшірілді. Бұл процесс кезінде сайттың көптеген беттері мен функционалды модульдерінде қателіктер анықталды. Мұндай сәйкессіздіктер кезең-кезеңімен талданып, техникалық ақаулар түзетілді. Порталдың платформалық негізі – 1С-Битрикс. 2024 жылы жүйеге 414 жаңарту, 2025 жылы 371 жаңарту енгізілді. Бұл жаңартулар қауіпсіздік модульдерін, өнімділікті, деректермен жұмыс интерфейстерін жақсартты. Әр жыл сайын лицензия мерзімі ұзартылып отырды;

- **Контенттік толықтыру және көптілді аудармалар.** 2024–2025 жылдары порталдағы барлық жаңа материалдар үш тілде дайындалды. Бұған ғылыми мақалалар, ресми есептер, талдамалық шолулар, хаттамалар, архив құжаттарының сипаттамалары, аймақтық комиссиялардың есептері және Мемлекеттік комиссия материалдары кірді. Бұрынғы мәтіндердің де едәуір бөлігі қайта қарастырылды;

- **Ақпараттық қауіпсіздік.** Хостинг көлемінің ұлғаюы толық резервтік көшіруді тұрақты (апта сайынғы) режимде жүргізуге мүмкіндік берді. Ақпараттық қауіпсіздік шаралары күшейтілді:

- SSL-сертификаттар орнатылды,
- қолданушылар мен әкімшілерге арналған қауіпсіздік саясаттары күшейтілді,
- серверлердегі 343 зиянды файл анықталып, жойылды,
- боттардан және автоматтандырылған шабуылдардан қорғау үшін CAPTCHA орнатылды;

- **Мәліметтер базасын толықтыру.** Порталдың негізгі мақсаты - саяси репрессияға ұшыраған адамдар туралы бірыңғай цифрлық деректер базасын құру және үздіксіз толықтыру. 2024–2025 жылдары репрессияланғандар туралы мәліметтер жүйелі түрде енгізілді.

Көптеген тұлғалар бойынша қайталанатын мәліметтер (кейде 5–6 рет) анықталып, біріктірілді. Бұл база сапасын едәуір арттырды. Әлі де кездесетін дубликаттар жұмыстың ағымдағы кезеңінде өңделуде;

**Мәліметтер базасының құрылымын жаңарту.** Қолданыстағы құрылым талданып, сервер ресурстары мен ақпаратты тиімді бейімделген жаңа модель әзірленді. Бұрын кейбір санаттарда 100-ден астам параметр болғанымен, олардың барлығы админ панелінде қолжетімді емес немесе сайт бетінде көрсетілмейтін. Жаңа модель бойынша сайтта тек бар ақпарат көрсетіледі, бос ақпараттар көрсетілмейді.

Жаңа құрылымда:

- пайдаланылмайтын параметрлер жойылды,
- мазмұны ұқсас бағандар біріктірілді,
- ақпарат толық болу үшін жаңа маңызды параметрлер қосылды.

Параметрлер салыстырмасы:

| Санаттар                                                     | Мәліметтер базасында | Админ панелінде | Бұрын сайтта көрсетілген |
|--------------------------------------------------------------|----------------------|-----------------|--------------------------|
| Бай, кулак және шаруалар                                     | 107                  | 89              | 53                       |
| Көтерілісшілер                                               | 42                   | 24              | 21                       |
| Лагерьлер                                                    | 36                   | 18              | 13                       |
| Қазақстанның азаттығы, тәуелсіздігі үшін күрестің құрбандары | 33                   | 15              | 5                        |
| Дін және діни қызметкерлер                                   | 33                   | 15              | 5                        |
| Соғыс тұтқындары                                             | 37                   | 19              | 13                       |
| Сталиндік депортациялар                                      | 33                   | 15              | 13                       |
| Ұжымдастыру                                                  | 31                   | 13              | 12                       |
| Босқындар                                                    | 28                   | 10              | 2                        |
| Барлығы                                                      | 380                  | 218             | 137                      |

Бұл өзгерістер деректер сапасын арттырды, енгізу жылдамдығын жақсартты және пайдаланушыларға ұсынылатын ақпараттың толықтығын қамтамасыз етті;

**Сонымен қатар, «Ұлт Жады» журналы бөлімі бойынша да жұмыстар жасалынды.** Порталдың «Ұлт Жады» журналына арналған арнайы тарауы толық қайта құрылып, үш тілге аударылды. Журналдың барлық электрондық нұсқасы цифрландырылып, порталға орналастырылды. Сайтта көрсетілген ақпараттар жаңартылды.

**Қолданушыларға қолжетімділікті арттыру.** Порталдың аудиториясын кеңейту, сыртқы іздеу жүйелеріндегі индекстелуін жақсарту және пайдаланушы

тәжірибесін оңтайландыру мақсатында 2024–2025 жылдары бірқатар шаралар қабылданды:

Әрбір санат пен тақырып бойынша толық және құрылымдалған SiteMap әзірленді, бұл портал құрылымының іздеу-роботтарға толық ашық болуын қамтамасыз етті.

URL-адресстердің құрылымы, ішкі сілтемелер логикасы SEO ұсыныстарға сәйкес қайта қаралды. Бұл портал беттерінің іздеу жүйелерінде индекстелу жылдамдығын едәуір арттырды. Сонымен бірге Google Analytics толық интеграцияланды. Бұл сайтқа келген қолданушылардың сессиялары, беттер арасында навигация, сессия ұзақтығы, құрылғы типі (desktop / mobile), география және тілдік сегменттер арқылы аудиторияның профильдерін жасауға мүмкіндік береді.

Мобильді құрылғыларға бейімделу, беттер жылдамдығын оңтайландыру, контент құрылымының айқын болуы, көптілді интерфейс (қазақ, орыс, ағылшын) - бұл факторлар порталдың қолжетімділігін арттырды және әртүрлі аудитория топтарына ашық етті.

Бұл кешенді жұмыстың нәтижесінде e-memory.kz порталының сыртқы көрінуі, индекстелу деңгейі және пайдаланушылармен қарым-қатынасы едәуір жақсарды.

Процестің үздіксіз жақсартылуы және e-memory порталының болашақ даму көрінісіне тоқталсақ, e-memory - статикалық жоба емес; ол тарихи деректерді цифрландыру, талдау және қоғамға ұсыну саласындағы үздіксіз дамытылатын платформа. Жоғарыда көрсетілген атқарылған жұмыстар тек негізгі аналитикалық ғылыми жұмыстың бастамасы.

#### **Дереккөздер санын арттыру:**

- Архивтік қорлардан жаңа құжаттарды енгізу, қордағы ақпараттар ел мүддесіне жұмыс істеу керек;
- Әскери тұтқындар, арнайы қоныс аударылғандар, депортацияланған халықтар туралы деректерді толықтыру;
- Жергілікті архивтермен және музейлермен бірлескен жұмыс;
- Отбасылық архивтерден, жеке жинақтардан құжат қабылдау, мысалға <https://prozhitto.org/> , <https://vgulage.name/> порталдары;
- Жер аударылған халықтардың тізімдерін енгізу;
- Лагерьлердің ішкі құжаттамасы, жеке істер, карточкалар;
- Әкімшілік-аумақтық карталар және жергілікті дереккөздер;
- басқа да порталдардан ақпарат алу (мысалға, Қарағанды ИТЛ-дегі балалар тізімі [https://bessmertnybarak.ru/article/spisok\\_detey\\_karlag/](https://bessmertnybarak.ru/article/spisok_detey_karlag/) );
- Кеңестік депортациялар бойынша халықаралық деректер.

Сонымен бірге басқа елдердің мұрағаттарымен бірлескен деректер алмасуға қол жеткізу қажет. Бұл Қазақстанға қатысты халықаралық қорларда сақталған репрессия материалдарын бір ортаға топтастыруға мүмкіндік береді.

#### **Жасанды интеллект жүйесін толық енгізу:**

- Архивтік құжаттарды OCR арқылы тану (машинкамен басылған мәтіндер);
- Қолжазба мәтіндерді тану (НТТ);

- Істер арасындағы жасырын байланыстарды табу (graph-AI, embeddings);
- Тұлғалар арасындағы байланыстарды автоматты анықтау;
- Автоматты биографиялық анықтамалық құру.

#### **Карта бөлімін жасау:**

- қамау орындарының, түрмелер, ОГПУ-НКВД бөлімшелерінің картасын жасау;

- арнайы қоныстар, лагерь бөлімшелерін белгілеу, мысалға <https://gulagmap.ru/> платформасы;

- жер аудару бағыттарын интерактивті түрде көрсету;
- көтеріліс орындары картаға енгізу;
- сот және тергеу органдарының орналасуын картаға енгізу;
- депортация маршрутының интерактивті моделін жасау;
- жылдар бойынша өзгеретін динамикалық карталарды жасау.

**Ашық коммуникациялық алаң қалыптастыру.** Портал азаматтарға өтініштер жолдауға, отбасылық құжаттарды ұсынуға, туған-туыстарының тағдырына қатысты мәліметтерді нақтылауға және ұлттық тарихи жадыны толықтыруға мүмкіндік беретін кері байланыс құралы ретінде қызмет атқара алады. Порталда енгізілген ақпараттарды әлеуметтік желілерде текст, аудио, видео кеңінен тарату қолданушылар санын арттырады және тарихқа деген қызуғышылықты арттырады.

**Ұқсас жобаларға талдау жасасақ.** XX ғасырдағы саяси қуғын-сүргін мұрасын зерттеу көптеген елдерде жүргізіліп жатқан ауқымды ғылыми және қоғамдық жұмыс болып табылады. Бұл салада кең тараған цифрлық платформалар тарихи құжаттарды сақтауға, репрессия құрбандарын есте қалдыруға, зерттеушілерге дереккөзі ретінде қызмет етуге бағытталған. Жоғарыда келтірілген үш порталмен қоса, ТМД және Еуропа кеңістігіндегі негізгі порталдарды қарастырып, олардың тәжірибесін **e-memory** порталына қолдануға болатын тетіктерді талдап көрейік.

- «Открытый список» (OpenList, РФ) - Репрессияға ұшыраған адамдарға қатысты ашық, толықтырылатын деректер қоры,

- OBD-Мемориал (obd-memorial.ru, РФ) – Ұлы Отан соғысындағы шығындар, әскери тізімдер, хабар-ошарсыз кеткендер туралы құжаттарды цифрландыру,

- «Память народа» (РФ Қорғаныс министрлігі) – Соғысқа қатысты архив құжаттар,

- «Жертвы политического террора в СССР» (РФ) – Саяси қуғын-сүргін құрбандары жөніндегі ғалымдар мен еріктілер жинаған дерекқор,

- Бессмертный барак (memorial.krsk.ru) – Репрессия құрбандарын есте қалдыруға арналған азаматтық бастама.

Жоғарыда көрсетілген порталдардан келесі тәжірибелерді қолдануға болады:

- Пайдаланушыларға құжат, фотосурет, дерек енгізуге мүмкіндік беру;
- Құжат жүздерінің жоғары сапалы скандары, метадеректер енгізу;

- Әрбір деректі мамандар бекітетін модерация моделі: қатысушыларды тексеруге мүмкіндік беретін модерация жүйесін енгізу;

- Лагерьлер, депортация бағыттары, көтеріліс ошақтарының картасын жасау (геоаналитика);

- Мемлекеттік және институттық интеграция: мемлекеттік архивтер мен ведомстволармен тікелей келісім және ресми дереккөздерге тұрақты қолжетімділік - деректер сапасының сенімділігін қамтамасыз етеді;

- Халықаралық интеграция, басқа мемлекет архивтерімен байланыс орнату;

- Естелік мәдениетін дамыту: жеке тұлғалар мен отбасылардан құжаттарды, фотоларды, естеліктерді жинау.

**Қорытынды.** «e-memo.ru» интернет-порталы Қазақстандағы саяси қуғын-сүргін құрбандарын зерттеу, сақтау және еске алу саласындағы бірегей цифрлық бастама болып табылады. 2024–2025 жылдары жүргізілген кешенді жұмыстар порталдың функционалдығын кеңейту, контентті толықтыру, техникалық тұрақтылығын қамтамасыз ету, көптілділік мүмкіндіктерін арттыру және пайдаланушыларға қолжетімділікті қамтамасыз ету бағытында жүзеге асырылды.

Порталдың негізгі артықшылықтары оның ұлттық мәні, яғни Қазақстан аумағындағы репрессия құрбандары туралы толық және жүйеленген ақпаратты ұсынуында, сондай-ақ қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде материалдар беру мүмкіндігінде жатыр. Бұл ғылыми қауымдастық, зерттеушілер және жалпы қоғам үшін тарихи деректерге ашық қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Салыстырмалы талдау көрсеткендей, халықаралық және ТМД елдеріндегі ұқсас жобалар, мысалы, «Память народа», OBD-Мемориал, База советских военнопленных, Жертвы политического террора в СССР, Бессмертный барак, Открытый список, платформаның ақпараттық, визуализация және аудиториялық мүмкіндіктерін кеңейтуге үлгі болды. Атап айтқанда:

- Деректерді құрылымдау және толықтыру: әр тұлғаның карточкасын жинақтау, қайталанатын мәліметтерді біріктіру, архивтік құжаттарды индекстеу;

- Геоаналитикалық және визуализация құралдары: карта, графиктер, хронологиялық динамика, статистикалық талдау;

- Пайдаланушылармен кері байланыс: өтініштер, жаңа ақпарат ұсыну, деректерді тексеру және модерациялау мүмкіндіктері.

**Болашақта порталдың дамуы мына бағыттарда жалғасады:**

- Дерекқорды кеңейту: жаңа архивтік құжаттар, әскери тізімдер, жергілікті және халықаралық дереккөздер;

- Жасанды интеллект құралдарын енгізу: құжаттарды автоматты тану, қолжазбаларды индекстеу, биографиялық профильдерді генерациялау, тұлғалар арасындағы байланыстарды автоматты түрде анықтау;

- Халықаралық интеграция: басқа елдердің архивтерімен деректер алмасу, халықаралық тәжірибені қолдану;

- Қолданушы тәжірибесін жетілдіру: мультимедиялық контент, интерактивті карталар, мобильді бейімделу, іздеу жүйелерінде индекстелуді жақсарту.

Осылайша, «e-memory» жобасы Қазақстандағы саяси қуғын-сүргін құрбандарының есімдерін қалпына келтіру, тарихи әділеттілікті қамтамасыз ету және ұлттық тарихи жадыны сақтау ісіне стратегиялық мәні бар цифрлық платформа ретінде қызмет етеді. Порталдың үздіксіз дамуы, халықаралық тәжірибеден үйренуі және ұлттық ерекшеліктерді сақтау оның ғылыми және қоғамдық құндылығын одан әрі арттырады.

Тек тарихи жадыны сақтап, өткенді дерек-дерегімен қайта қалпына келтіріп, ешкімді де, ешнәрсені де ұмыт қалдырмау арқылы ғана біз сол кезеңдегі саяси қуғын-сүргін құрбандарының барлығы алдындағы адамгершілік әрі азаматтық парызымызды орындай аламыз және мұндай қасіреттің болашақта ешқашан қайталануына жол бермейтін болашаққа қадам жасаймыз.